

Ярослава Швечикова

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ В ПОСТБІПОЛЯРНИЙ ПЕРІОД

Yaroslava Shvechykova

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

PROBLEMS OF EUROPEAN SYSTEM OF INTERNATIONAL SECURITY IN THE POST-BIPOLAR PERIOD

The process of building the security system in Europe is considered in the article. After the collapse of USSR security structures in the region have developed without the Russian Federation as an actor whose interests and behavior not just influence, but also form the security agenda in the region. Thus the author focuses on imbalances arising against this background. Also the main approaches and vision of the new security order in Europe of Western European countries and the Russian Federation are investigated in the article. Using the theory of regional security complexes designed by constructivists Olle Weaver and Barry Buzan, the author insists that the securitization and desecuritization processes between the countries in the European area, including Russia, can not be analyzed separately, and thus security structure for these actors should represent a single framework.

Key words: regional security complex, European security system, European Union, Russian Federation, European security space, securitization.

Із закінченням Холодної війни система міжнародної безпеки стає все більш складним і комплексним явищем. Перш за все, це відбувається завдяки розмиванню поняття полярності у сучасній системі міжнародних відносин (появу якої ми датуємо розпадом СРСР) і короткочасному виникненню так званого вакууму сили, який поступово почав заповнюватися потенціалами держав регіонального рівня. Таким чином, почала зростати інтенсивність взаємодій між державами регіонів, а можливість врегулювання відносин наддержавами зникла. На порядку денному постала фрагментація світової системи безпеки, яка перетворилася скоріше на суму окремих регіональних безпекових порядків. Така динаміка є причиною того, що використання конструктивістської теорії комплексів регіональної безпеки стає, на нашу думку, найбільш релевантним підходом до дослідження безпекових процесів.

Теорія комплексів регіональної безпеки авторства О. Вівера і Б. Бузана дозволяє оцінити посилення динаміки внутрішньорегіональних безпекових процесів в нових системних умовах, а також конструювати комплекси виходячи з бачення окремих процесів сек'юритизації. Зокрема, використання вищевказаної теорії є доцільним з огляду мінливості безпекових структур, а саме йдеться про зміну складу учасників в залежності від сфери сек'юритизації.

Тож, доцільним буде окреслити на початку визначення основних понять, якими в базисі оперує стаття. Отже, комплекс регіональної безпеки являє собою групу акторів міжнародних відносин, чії процеси сек'юритизації і десек'юритизації настільки пов'язані між собою, що не можуть бути на належному рівні проаналізовані та вивчені окремо один від одного.

В свою чергу, сек'юритизація є процесом перенесення безпекового дискурсу на розгляд відносин у різних сферах.

Застосування теорії комплексів регіональної безпеки дозволяє нам конструювати просторові межі регіонів так, щоб створені конструкції дозволяли найбільш комплексно розкрити ті чи інші аспекти сек'юритизації процесів та відносин. Виходячи з цього, комплекси самі по собі не є сталими

формальними утвореннями, натомість виявляючись мінливими гнучкими одиницями¹.

Друга половина XX століття стала періодом, коли в європейському регіоні закріпився стан панування в безпековій сфері інтересів позарегіональних акторів. Таким чином європейський регіон по-перше, було розділено не просто на два окремі комплекси, він був поглинутий двома значно більшими системами і став ареною, де інтереси центрів цих систем реалізовувалися і проявлявся їхній потенціал. Саме в цей період остаточно закріплюється розділення регіону, що в подальшому проявиться на утворенні окремих комплексів регіональної безпеки в Західній Європі і Європі Східній, при чому, якщо після 1991 року КРБ в Західній Європі отримує досить великий простір для розвитку власного порядку денного в сфері безпеки (почався цей процес значно раніше, але реалізовуватися повною мірою почав лише у вказаний період), то східноєвропейський пул держав залишається в орбіті комплексу регіональної безпеки з центром у Росії².

Після закінчення «холодної війни» для західноєвропейської системи безпеки почався новий період розвитку. Блокове протистояння, що визначало основний фон безпекової взаємодії в регіоні, перестало існувати. Європа почала перетворюватися з регіону з подавленою самостійністю безпекових процесів на повноцінний окремий комплекс безпеки, і основну роль в успішності такого проекту зіграла підготовленість інтеграційних інститутів до такого розвитку процесів. До того ж НАТО було на той час в ситуації кризи ідентичності, адже основна мета організації – протистояння комуністичному блоку – перестала бути актуальною. Таким чином, європейський комплекс безпеки отримав часовий люфт для виходу на глобальний безпековий рівень в якості окремого гравця. Маастрихтський договір додав рис ще більш унікальних даному об'єднанню, адже поклав початок існуванню Європейського Союзу як єдиному цілому. А розширення ЄС на Схід стало в безпековому сенсі виокремлення м європейського комплексу безпеки в його природних кордонах³.

Як зазначалося вище, Європа-ЄС була за часів «холодної війни» повністю безпеково пригнічена, і основні процеси безпекового характеру визначалися зовнішніми акторами. Політика безпеки в регіоні майже повністю була обмежена лише питанням, на скільки в той чи інший час сек'юритизувалися відносини між наддержавами, а також, чи реалізовувалася ця сек'юритизація безпосередньо в межах Європи, чи поза регіоном. Постбіполярна Західна Європа отримала шанс реалізувати власні безпекові амбіції, навіть не дивлячись на той факт, що й досі залишалася частиною системи безпеки НАТО. Все ж за роки існування сучасної системи міжнародних відносин комплекс регіональної безпеки в ЄС виокремився, зробивши НАТО в деякій мірі одним з механізмів забезпечення власної безпеки у класичному, тобто військовому, розумінні цього поняття⁴.

Що ж стосується внутрішньої структури європейського КНБ, то варто зазначити, що на даному безпековому просторі діють декілька безпекових форматів, при чому це стосується різних вимірів безпеки. Мова йде про НАТО, ЄС і ОБСЄ. Ці структури не тільки подекуди дублюють функції одна одної, але і входять в конфронтацію з приводу юрисдикцій і розповсюдження власного впливу. На практиці Балканська криза продемонструвала ситуацію, коли всі ці безпекові організації мали діяти на спільному просторі відповідаючи на одні і ті самі загрози. Саме в період активної фази конфлікту стало очевидним, що НАТО в контексті забезпечення класичної військової безпеки є найефективнішою організацією. Для ЄС цей період дав можливість визначити функції, які НАТО здатне забезпечити для внутрішніх потреб КРБ. ОБСЄ, в свою чергу, продемонструвала нездатність відповідати реаліям часу і, відповідно, згодом перейшла на діяльність в рамках обмеженого кола питань, що стосуються гуманітарної сфери, а особливо нагляду за дотриманням законодавчих процедур і створення необхідних умов для реалізації основних прав і свобод людини на території держав-членів⁵.

¹ Buzan, B., Wæver, O. (2003). *Regions and powers: The structure of international security*. Cambridge: Cambridge University Press.

² Wivel, A. (2000). *The Integration Spiral: International Security and European Integration 1945-1999*. Cph.: Institute of Political Science, University of Copenhagen.

³ Treaty on European Union adopted 7 February 1992, entered into force 1 November 1993. *Official website of the European Union*. <http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/pdf/treaty_on_european_union/treaty_on_european_union_en.pdf> (2016, березень, 03).

⁴ McKenzie, M.M., Loedel, P.H. (1998). *The Promise and Reality of European Security Cooperation: States, Interests, and Institutions*. Westport, CT: Praeger, 68.

⁵ Литвиненко, О.В. (2010). Європейська безпека. Нові виклики та загрози. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*, 88. Ч. II, 30-34.

Період 1990-х років став таким, що визначив контури безпекової структури європейського регіону. По-перше, архітектура безпеки після розпаду СРСР формувалася за активної участі Сполучених Штатів. Таким чином Росія, що на додачу до основної долі спадку від колишньої наддержави, отримала також і найбільшу частку відповідальності, стала суб'єктом, який був вимушений приймати правила і не отримав змоги їх формувати.

Безпековий дискурс почав формуватися за умов, коли Росія сприймалася не тільки як сторона переможена, але і як той актор, що готовий підти на поступки заради інтеграції у структури західного зразка. Перша половина 1990-х років ознаменована епохою «західників» у російській зовнішній політиці на чолі з Міністром закордонних справ Андрієм Козиревим.

Поступово прозахідний вектор у зовнішній політиці РФ перетворюється на проамериканський. РФ активно користується всіма можливостями отримати пільги, кредити та іншу допомогу, що в свою чергу робить економічний вимір діяльності держави більш прозорим і надає нові інструменти західним партнерам. Проте, такий механізм отримують не західноєвропейські партнери, а саме Сполучені Штати, а отже, позиціонуючи себе частиною Європейського простору, насправді РФ відділяється від нього в економічному плані ще сильніше¹.

Ще одним бар'єром, що вибудовується на початку 90-х років і який стане наріжним каменем побудови конфліктної природи європейського комплексу регіональної безпеки стає концепція «близького зарубіжжя», що отримала назву російської доктрини Монро. Прийнята за основу політики РФ щодо держав СНД у 1992 році стратегія визначала держави, що раніше входили до СРСР сферою особливих інтересів РФ. Таким чином було проведено «кордон терпимості» Росії щодо розширення західних структур, в тому числі і безпекового характеру. Враховуючи той факт, що контроль над центральноєвропейським простором за старим зразком ОВД втримати було вже практично не реально, керівництво РФ вдається до спроби окреслити сферу власного впливу для маневрів в майбутньому, коли міць держави буде відновлено².

Але варто зазначити, що даний підхід не був спробою відділення РФ від європейського безпекового простору. Навпаки, саме такими категоріями оперує на той час російський зовнішньополітичний дискурс: створення простору безпеки є нічим іншим як розподілом сфер інтересів між регіональними гравцями і відведення кожному актору особливої ролі у процесах побудови нових конструкцій.

Враховуючи той факт, що послаблена РФ залишилася фактично без важилів впливу на європейських теренах, основна увага була приділена спробам посилити роль ОБСЄ, коли Гельсінський процес на Будапештському саміті було вирішено інституалізувати. Спроба перетворити ОБСЄ на своєрідний прототип ООН для європейського простору з власною Радою Безпеки, що дозволило б РФ увійти до пулу найвпливовіших акторів, наштовхнулася на нерозуміння з боку західних партнерів.

Після розпаду комуністичної системи на порядок денний було поставлене концептуальне вирішення питання про те, чим власне є Європа, де проходять її межі. Надметою, звісно декларувалося створення Європи без кордонів. На практиці для західних держав це означало експансію інтеграційних об'єднань: НАТО та ЄС. Тут і постає проблема ідентифікації РФ, адже на перший погляд, природний кордон Європи проходить саме по кордонах Росії (або у випадку її гострої опозиції, по кордонах держав, що знаходилися на заході колишнього СРСР). Проте такий підхід суперечив самому духу перебудови системи міжнародних відносин у 1990-ті роки, духу глобалізації, демократії, співробітництва.

Розширення НАТО та події пов'язані з конфліктом на Балканах в 90-ті роки ХХ століття призвели до сек'юритизації відносин на європейському просторі спочатку Росією, а в подальшому і європейськими державами. Найяскравіше конфліктогенність структури безпеки в Європі проявляється на Стамбульському саміті 1999 року, коли РФ піддається жорсткій критиці з боку західних партнерів. До того ж ця критика стосується дій у державах особливого інтересу РФ - Молдові та Грузії. Тобто, бачення Росією безпекової архітектури як балансу сил між сильними акторами, що мають власні сфери впливу, стикається з протилежним баченням європейських партнерів. Зростання інтенсивності сек'юритизації в регіоні після розширення НАТО в середині 90-

¹ Fernandes, S. (2013). Russia and Transforming Security Relations in Europe: A Mix of Strategic and Normative Rationales. <<http://eces.revues.org/1568>> (2016, березень, 06).

² Цыганков, П.А. Национальные интересы и политика России в "ближнем зарубежье". *Электронная библиотека «Полка букиниста»*. <http://society.polbu.ru/tsygankov_sociology/ch49_all.html>.

х років підсилюється спробами РФ перетворити СНД на безпекову організацію.

Початок 2000-х років, прихід до влади президента Путіна В.В. ознаменували собою новий виток розвитку безпекової структури в Європі. Росія на початку XXI століття постала державою з чітким баченням свого місця у цій структурі. У 2001 році з'являється концепція кластерної безпеки, що є втіленням інтересів і бачення Росії архітектури європейського комплексу безпеки. Таким чином, перший рівень або кластер безпеки має являти собою загальноєвропейська організація (посилена ОБСЄ), а другий - окремі субрегіональні організації (НАТО, ОДКБ, СНД). Отже, у загальній організації найвпливовішими акторами мають стати держави, що є лідерами в субрегіональних структурах.

Росія на початку 2000-х проходила етап економічної трансформації, позбувалася залежності від кредитів західних держав та міжнародних організацій, таким чином отримуючи можливість проводити більш жорстку та конкурентну політику. Поступово концепції, що у 90-ті роки XX століття висловлювалися як альтернативні (багатополярність міжнародної системи, виокремлення найвпливовіших держав у регіонах...) починають перехід у базисні основи політики оновленої Російської Федерації.

Розвиток ідей Росії, що остаточно у 2000-ні роки відійшла від потрясінь розпаду радянської імперії, отримав прояв не тільки у підході до розбудови безпекової структури в Європі, але і на глобальному рівні. Яскраво готовність боротися за втілення власного бачення побудови нової системи міжнародних відносин було окреслено Президентом Путіним під час Мюнхенської промови 2007 року. Було зокрема окреслено бачення багатополярного світу, представництва великих регіональних держав своїх регіонів на світовій арені - власне, всі ті принципи, що пропагувалися РФ і на європейському рівні¹.

Конфлікт у Грузії 2008 року ставить держави Західної Європи перед фактом того, що концепція «близького зарубіжжя» і особливих інтересів РФ там досі є живою у дискурсі і більше того, вона стане одним з ключових принципів побудови комплексу регіональної безпеки навколо конфліктних російсько-європейських відносин. А газовий конфлікт з Україною зробив акцент на сек'юритизації енергетичної сфери².

У 2008 році вже президент Медведєв виступає з ініціативою Договору про європейську безпеку, який був би покликаний підтвердити і відновити Гельсинський процес, об'єднати знову всі держави Великої Європи в одну структуру і врешті решт забезпечити Росії гідне місце у такій структурі. Враховуючи, що проекту Договору передували вищенаведені події, варто зауважити, що російсько-грузинський конфлікт не розглядається РФ як частина загальноєвропейських проблем, це питання російської сфери впливу, де європейські сусіди можуть мати лише дорадчий голос з незначним ступенем можливості його реалізації³.

Проте, побудова спільної загальноєвропейської архітектури, де насправді безпека одного елемента буде означати безпеку всіх елементів є неминучою. Найяскравішою демонстрацією цього стали події в Україні кінця 2013 року, анексія Криму з боку РФ, а також російсько-український конфлікт на Сході України, що триває. Власне початком даного болючого процесу варто вважати перші кроки до справжньої інтеграції різномірного безпекового простору на теренах Європи, що почав відбуватися за шаблоном, який впроваджували західноєвропейські актори, тобто шляхом розширення європейських інтеграційних структур. Підписання договорів про Асоціацію з державами, що належали до російської зони впливу (як це бачить сама РФ) викликало супротив і фактично сприяло тому, що конфлікт, навколо якого регіональний комплекс безпеки будується отримав практичне втілення в усіх сферах безпеки: у класичній військовій, у економічній (санкції), у транснаціональній, у політичній, інформаційній та інших сферах⁴.

¹ Выступление и дискуссия на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности. *Сайт Президента РФ*. <http://archive.kremlin.ru/appears/2007/02/10/1737_type63374type63376type63377type63381type82634_118097.shtml> (2016, березень, 07).

² Stang, G. (2015). The Bear and the Beaver: Russia and European Energy Security. <http://www.iss.europa.eu/uploads/media/Brief_22_energy_security.pdf> (2016, березень, 09).

³ Проект Договора о европейской безопасности. *Сайт президента РФ*. <<http://kremlin.ru/events/president/news/6152>> (2016, березень, 09).

⁴ Nünlist C., Thränert, O. (2015). Putin's Russia and European Security. *CSS Analyses in Security Policy*, 172. <<http://www.css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/CSSAnalyse172-EN.pdf>> (2016, березень, 10).

Сучасна криза у російсько-українських відносинах стала одним з ключових конфліктів для сучасної системи міжнародних відносин, що визначатиме безпекову структуру європейського простору. В першу чергу через те, що він продемонстрував хиткість позиції європейців, які вважали, що війна у класичному її розумінні на європейському просторі не є можливою. Також даний конфлікт продемонструє те, яке місце на практиці європейські держави та США визначають для РФ у світовій безпековій структурі, а також до якої міри РФ може використовувати власний силовий потенціал без наслідків для себе і на якому просторі держава може це робити. Також дана ситуація ще раз підкреслила «окремість» Росії від Європи, неможливість утворення Євразійського суперкомплексу на іншій основі, окрім як конфліктній. Такий розвиток подій для Європейського РКБ є найменш бажаним. Загострення, що відбулося у російсько-українських відносинах проектується на відносини Росії з європейськими партнерами, а для безпекового комплексу означає точку біфуркації, коли шлях наступного розширення комплексу має бути визначений. Що стосується просторового виміру, то подальше розширення європейського РКБ на Схід означатиме зникнення так званої буферної зони між двома комплексами і появу безпосереднього кордону між ним зі значною протяжністю і цілою низкою проблемних питань, що зараз характерні для відносин у цій сфері між Україною і Росією.

Отже наразі Європа знову повертається до головного питання 90-х років ХХ століття, яке не було вирішено, а натомість відкладене: яке місце займає РФ у європейській структурі безпеки. Власне, парадокс полягає в тому, що практично західноєвропейські безпекові структури, а саме ЄС і НАТО не здатні забезпечувати ефективність системи безпеки в Європі без участі в цьому процесі Росії. З іншого боку інтегрувати Росію до власного складу, або принаймні створити умови для реалізації партнерських відносин теж не вдається. Таким чином, головне питання не як протистояти загрозам, що виникають з боку РФ, а як зробити РФ частиною європейського простору, у стабільності якого вона сама буде зацікавлена. Адже побудова європейської структури без Росії призведе до неминучого конфлікту, для управління яким просто немає механізмів. З цієї точки зору внутрішньосистемний конфлікт є набагато більш керованим, а отже виправданим.

Одна з основних загроз між іншим полягає в тому, що ті базові засади, на яких формуються підходи держав Європи до формування безпекового порядку в регіоні, а саме, повага до прав людини, демократія, а також формула неподільності безпеки для всіх держав регіону, для Росії є прямими загрозами національній безпеці, що розглядається наразі як стабільність правлячого режиму. З такого ж боку варто дивитися і на глобалізацію, як процес розповсюдження вищенаведених принципів шляхами, що контролювати неможливо.

В російському контексті глобалізація, що несе оновлення безпекового порядку денного є загрозою і, відповідно механізми і інструменти впливу на них визначають багато процесів в безпековому вимірі політики. Формуються підходи до пристосування модерного державного устрою до викликів нового глобалізованого світу. Звідси виходять концепції побудови світової системи, серед яких особливої уваги варта концепція багатополарності, згідно з якою, не дивлячись на об'єктивні позиції таких держав як Росія (що є сильними в рамках регіону, але задня статусу глобального полюсу їм не вистачає потенціалу) їм має бути наданий статус полюсу в міжнародній системі і можливість впливати на процеси побудови глобальних безпекових режимів і системи загалом¹.

Тобто фактично Росія як країна зі своїм населенням, економічною системою безумовно є частиною європейської архітектури безпеки, проте Росія як держава є прямою загрозою в рамках безпекового простору Європи і тим актором, що робить центром регіонального комплексу безпеки конфліктні відносини.

Таким чином, Росія безумовно має стати повноцінною складовою європейської безпекової структури. Більше того, за рахунок позиції РФ обумовлюється природа даної архітектури з конфліктними відносинами у центрі. Сек'юритизація відносин с Росією з боку європейських акторів формує систему зв'язків нетипову для жодного регіону у світі, проте безумовно єдиною і неподільною. В свою чергу, доки європейські актори сек'юритизують відносини РФ, остання сек'юритизує процеси інтеграції і глобалізації, що є найбільш небезпечною стратегією у сучасному світі. Таким чином, побудова безпекових конструкцій, що спирається на досягнення консенсусу рівних сторін стає неможливою.

¹ Cooper, R. (1998). *The post-modern state and the world order*. London: Demos, 17-23.

References

1. Buzan, B., Wæver, O. (2003). *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Wivel, A. (2000). *The Integration Spiral: International Security and European Integration 1945-1999*. Cph.: Institute of Political Science, University of Copenhagen.
3. Treaty on European Union adopted 7 February 1992, entered into force 1 November 1993. *Official website of the European Union*. <http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/pdf/treaty_on_european_union/treaty_on_european_union_en.pdf> (2016, berezen', 03).
4. McKenzie, M.M., Loedel, P.H. (1998). *The Promise and Reality of European Security Cooperation: States, Interests, and Institutions*. Westport, CT: Praeger.
5. Lytvynenko, O.V. (2010). Yevropejs'ka bezpeka. Novi vyklyky ta zagrozy. *Aktual'ni problemy mizhnarodnyh vidnosyn*, 88. Ch. II, 30-34.
6. Fernandes, S. (2013). Russia and Transforming Security Relations in Europe: A Mix of Strategic and Normative Rationales. <<http://eces.revues.org/1568>> (2016, berezen', 06).
7. Tsygankov, P.A. Natsional'nie interesy i politika Rossii v «blizhnem zarubezhye». *Elektronnaya biblioteka «Polka bukinista»*. <http://society.polbu.ru/tsygankov_sociology/ch49_all.html> (2016, berezen', 07).
8. Vystupleniye i diskussiya na Miunhenskoj konferentsii po voprosam politiki bezopasnosti. *Sait Prezidenta RF*. <http://archive.kremlin.ru/appears/2007/02/10/1737_type63374type63376type63377type63381type82634_118097.shtml> (2016, berezen', 07).
9. Stang, G. (2015). The Bear and the Beaver: Russia and European Energy Security. <http://www.iss.europa.eu/uploads/media/Brief_22_energy_security.pdf> (2016, berezen', 09).
10. Proekt Dogovora o evropejskoj bezopasnosti. *Sait Prezidenta RF*. <<http://kremlin.ru/events/president/news/6152>> (2016, berezen', 09).
11. Nünlist C., Thränert, O. (2015). Putin's Russia and European Security. *CSS Analyses in Security Policy*, 172. <<http://www.css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/CSSAnalyse172-EN.pdf>> (2016, berezen', 10).
12. Cooper, R. (1998). *The Post-modern State and the World Order*. London: Demos.